

Yeni medya sanatında “kavramsallık” üzerine bir inceleme

An investigation on “conceptualism” in new media art

M. Emir Fidan

Arş. Gör., İstinye Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Görsel İletişim Tasarımı Bölümü, Türkiye, e-mail: emir.fidan@istinye.edu.tr

Öz

Bu çalışmanın konusu kavramsal sanat ve yeni medya ile olan ilişkisidir. Çalışmada, çağdaş kavramsal sanatın özellikleri ve yeni medya sanatının kavramsal temelleri ele alınmaktadır. Post-kavramsal mefhumunun söz konusu olduğu günümüzde, sanatçılar kavramsal üretimleri için yeni medyadan ve olanaklarından yararlanmaktadır. Bu durum, sanatın maddesizleştirilmesi görüşünü farklı bir boyuta taşımıştır. Kavramsal sanat, sanat eseri ve sanatın maddesizleştirilmesi konuları odağında literatür araştırması yapılmış, örnek olarak belirlenen sanatçı ve seçilen eseri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: kavramsal sanat, yeni medya sanatı, dijital sanat.

Abstract

The subject of this study is conceptual art and its relationship with new media. In the study, the characteristics of contemporary conceptual art and the conceptual foundations of new media art are discussed. Today, when the notion of post-concept is in question, artists benefit from new media and opportunities for their conceptual production. This situation brought the idea of dematerialization of art to a different dimension. A literature search was conducted on the subjects of conceptual art, work of art and dematerialization of art, and the artist selected as an example and his chosen work were examined.

Keywords: conceptual art, new media art, digital art.

Citation/Atf: FİDAN, M. E. (2023). Yeni medya sanatında “kavramsallık” üzerine bir inceleme. *Journal of Arts*. 6(1): 19-24, DOI: 10.31566/arts.1971

Corresponding Author/ Sorumlu Yazar:
M. Emir Fidan
E-mail: emir.fidan@istinye.edu.tr

Bu çalışma, Creative Commons Atif 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.
This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

1. GİRİŞ

Kavramsal sanatın yeni medya ile ilişkisinin araştırıldığı bu çalışmada, temas edilen konularla ilgili muhtelif kaynaklardan yararlanılmış; elde edilen bilgiler yorumlanmıştır. Çalışmanın ilk bölümünde alanyazından yararlanılmış; inceleme kısmında ise betimsel bir yaklaşım izlenmiştir.

Konu farklı başlıklar altında tartışılmış; kavramsal sanatın ana hatları aktarılmış ve dijital mecraada faaliyet gösteren bir kavramsal sanatçının seçili eseri incelenmiştir. Çalışma giriş, yöntem, bulgular ve yorum ve sonuç bölümlerinden oluşmaktadır.

1.1. Kavramsal Sanat

Kavramsal sanat, işin arkasındaki fikrin (veya kavramın) bitmiş sanat nesnesinden daha önemli olduğu sanatı ifade etmektedir. 1960'larda bir sanat hareketi olarak ortaya çıkmıştır ve terim, genellikle 1960'ların ortalarından 1970'lerin ortalarına kadar uluslararası bir boyuta ulaşan sanatı ifade etmektedir (Conceptual art, [01.01.2021]).

Kavramsal eserlerin birçoğu farklı temsil tarzlarıyla ilgilidir. 1960'ların başında 'kavram sanatı' terimi kullanılmış olsa da -Fluxus grubundan Henry Flynt, performans eserlerini 1961'de 'kavram sanatı' olarak ifade etmiştir (Conceptual art, [01.01.2021])- , tanımlanabilir bir hareket olarak kavramsal sanat 1960'ların sonlarına kadar ortaya çıkmamıştır. "Kavramsal sanat" terimi ise ilk olarak 1967'de Sol LeWitt (1967, 79-83) tarafından yazılan bir makalede bu farklı harekete gönderme yapmak için kullanılmıştır:

"Kavramsal sanatta fikir veya kavram, işin en önemli yönüdür. Bir sanatçı kavramsal bir sanat biçimi kullandığında bu, tüm planlama ve kararların önceden verildiği ve uygulamanın formalite icabı olduğu anlamına gelir."

Kavramsal sanat her şeyden olabilir veya her basit şey ile benzerlik gösterebilir. Ressam veya heykeltıraş, elindeki malzemelerle fikirlerini en iyi nasıl ifade edeceğini düşünürken; kavramsal sanatçı, fikirlerini en iyi hangi malzeme ile ifade edebileceğini düşünmektedir. Bu sebeple buna uygun herhangi bir malzeme veya biçimi

kullanabilmektedir. Bu, performanstan yazılı bir açıklamaya kadar herhangi bir şey olabilmektedir.

Kavramsal sanatçılar tarihsel olarak sanatı dilbilimsel çözümler ve göstergebilim kuramlarından yararlanarak çözümlenmeye çalışmışlardır. Sanat ve dil çözümlerleri ile bu çabayı diğer kavramsal sanatçılardan daha ileri bir noktaya taşıyanlar 1967 ile 1973 yılları arasında kurulan "Sanat ve Dil" grubu üyeleridir. Üyeler, 1969 yılında bu grupla aynı adı taşıyan bir yayın çıkarmaya başlamıştır. Derginin günümüze yansıyan en önemli etkisi, çağdaş sanat ile olan ilgisidir. Sanat ve Dil grubunun yaptığı tanıma göre kavramsal sanat, "Sanatın kendini çözümlemesidir". Bu görüşe göre sanat, tek başına birtakım ideolojileri veya tepkileri yansıtan bir araç yahut estetik bir olgu değildir. Bu görüşe göre sanat bütünüyle düşünsel bir üretimdir. Sanatın özgül niteliği kendi kendisinin düşünce nesnesine dönüşmesidir (Gümüüşer, 2013).

Tanımlanabilir bir hareket olarak kavramsal sanat, 1960'lar ve 1970'lerle ilişkilendirilir, ancak kökenleri bu yılların ötesine uzanır. Marcel Duchamp genellikle kavramsal sanatın önemli bir atası olarak görülür ve 1917'de sergilediği ready-made çeşme, ilk kavramsal sanat eseri olarak gösterilmektedir (Conceptual art, [01.01.2021]).

Bu hareketle ilişkili sanatçılar, çalışmanın değeri olarak düşünce süreçlerini ve üretim yöntemlerini vurgulayarak giderek ticarileşen sanat dünyasını bertaraf etmeye çalışmışlardır. Böylelikle "sanatın maddesizleştirilmesi" kavramı da beraberinde ortaya çıkmıştır. Kullandıkları sanat formları, genellikle kasıtlı olarak heykel veya resim gibi bitmiş nesnelere değildir. Bu, eserin kolayca alınıp satılmayacağı ve resmî bir galeride görülmeye çıkması gerektiği anlamına gelmiştir.

1.2. Yeni Medya Sanatı

Genel kullanımda medya kitle iletişim biçimlerini (örneğin dergi, gazete, televizyon, radyo ve internet) ifade eder. Sanatta medya, bir sanat eserinin gerçekleştirildiği materyallere, metodolojilere, mekanizmalara, teknolojilere veya cihazlara, bir etkinin iletildiği bir maddeye atıfta bulunur. Geleneksel medya resim ve heykeli

içerirken yeni medya ise dijital sanat, grafik, animasyon, etkileşim, görüntü, ses, robotik gibi yeni medya teknolojileri ile oluşturulan sanat eserlerini ifade eder (Yenice, 2019)

Çağdaş sanatta, yeni medya nispeten yakın zamanlarda geliştirilen; yeni medya sanatının üretim, sunum veya yayımındaki materyal veya teknolojileri ifade etmektedir.

1.3. Kavramsallık Ve Yeni Medya

Kavramsal sanat terimi 20. yüzyılda geleneksel sanat eserlerinden farklılaşan yapıtlar için kullanılmaya başlanmıştır. 60'lı yıllarda kavram sanatı, 70'lerde ise kavramsal sanat adını alan bu akım, o güne kadarki görüşlerden farklı olarak formdan çok düşüncüyü temel alır. Teknolojik gelişmelerin hız kaydettiği 20. yüzyılda bilim, sanat ve felsefenin birlikteliği, sanat üzerinde yeni sorgulamalara yol açmış; yeni görüşlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu yüzyılda, sanat alanında devrim niteliğinde yenilikler ortaya çıkmıştır; sanatta bilim ve felsefeden daha önceki dönemlerde hiç olmadığı kadar yararlanılmaya başlanılmıştır (Bağatır, 2011). Bu yaklaşıma göre sanat eseri göze değil akla hitap etmelidir. Sanat tarihi boyunca var olagelen, sanatçı ve izleyicinin alışkanlıkları böylelikle yıkılmıştır.

Kavramsal sanat, geleneksel sanat eserinin satın alınabilir olmasına tepki gösterir. Bu sebeple kavramsal eserler maddi kaygı gütmmez. Formun önemsiz olması ve sanat eserinin maddi değerine duyulan tepki, kavramsal sanat eserinin nesnesinin neden sıradan objeler olduğunu açıklar. Buna göre fikirlerin kelimeler, sayılar, fotoğraflar, hareketli görüntüler veya herhangi başka seçenekler gibi pek çok farklı yöntemle ifade edilmesi olağandır.

Çağımızda teknolojik gelişmeler sayesinde, kavram sanatının üretim, biçim ve kullandığı malzemeler çeşitlilik gösterir. Amacına hizmet eden her türlü formu kullanabilen kavramsal sanat, günümüzde fikrin görselleştirilmesinde bir araç olarak yeni medyayı kullanabilmekte; yeni medya sanatı eserleri olarak vücut bulabilmektedir.

Dünya çapında kültür ve sanat dâhil köklü

değişimlere yol açan özellikle internetin merkezinde bulunduğu teknolojik ilerlemeler, dijital devrim olarak adlandırılır.

Kitle iletişimi dairesi dâhilinde ise üç farklı devrim söz konusudur. Bu devrimlerde etkili olan şey ise insanlık tarihinde kat edilen gelişmelerle ilgilidir. Yazının bulunması, matbaanın keşfi ve teknolojinin gelişmesi; sırasıyla Çi-rografik devrim, Gutenberg devrimi ve elektronik devrim olarak adlandırılır. Elektronik devrim; kitle iletişim teknolojisi kaynaklıdır ve telgraf, radyo, televizyon gibi aletlerin icadı ile ilgilidir. Tarihi seyir içinde bilgisayar ve yeni medya bu kültürün bir parçası olmuştur (Baldini, 2000).

“Christiane Paul’a göre bugün yeni media sanatı olarak adlandırılan kavram önceleri farklı terimlerle ifade edilmekteydi. Dijital sanatın ilk örnekleri önceleri “bilgisayar sanatı” olarak adlandırılırken daha sonra “multimedya sanatı” ismini almıştır. Fakat güncel terminoloji, “yeni medya sanatı” kavramından yanadır (Paul, 2008, 7’den aktaran Sağlamtimur, 2010, 218)

Sanat tarihinde kayıt altına alınan ilerlemelere göre tekniğin gelişmesi ve beraberinde çoğaltımın kolaylaşması ile öncelikle baskı sektörü ve yayıncılık gibi alanlarda devrim niteliğinde gelişmeler söz konusu olmuştur. Öte yandan dijital devrim, geleneksel sanatın resim, heykel, fotoğraf ve video gibi dallarına yenilikler getirmiştir. Örneğin fotoğraf ve videolar bilgisayar teknolojisi ile düzenlenebilir veya manipüle edilebilir hale gelmiştir. Bunların ötesinde dijital devrim, internet sanatı, online sergiler gibi tamamen yeni formların doğmasına da sebep olmuştur.

Sanat eserinin biricikliği, çoğaltma tekniklerinin nitelik ve işlev kazanmasıyla ortadan kalmıştır. Dijital sanat ise bunu bir adım daha öteye taşıyarak, geleneksel sanat eseri üretimde kullanılan tüm gereç ve malzemelerden uzaklaşmış; yeni bir anlatım biçimi ortaya koymuştur. Bunun beraberinde dijital sanat eserlerinin, sanatın niteliklerini taşıyıp taşımadığı tartışmaları ortaya çıkmıştır.

Fakat kavramsal sanat gibi görüşleri temeline alan dijital sanat eserleri, geleneksel sanatın kıstaslarından uzaktır. Klasik sanatın öne

sürdüğü sanat eserinin sahip olması gereken nitelikleri karşılama kaygısı gütmemez; aksine estetiğe karşı düşünce, maddeye karşı mânâ, göze karşı akla hitap gibi taban tabana zıt görüşleri savunur.

1.4. Post Kavramsal Sanat

Günümüzde çoğulukla jeneratif sanat veya dijital sanat üretimiyle bağlantılıdır (Post-conceptual art. [01.01.2021]).

Post-Kavramsal Sanat, Duchamp'ın öncüsü olduğu kavram temelli sanat geleneğinin günümüzde vardığı güncel noktadır. Bu yönüyle Objel sanatından alıntılar içerir ve kavramsal sanat ile bir sentez oluşturur. Fakat bu sentezde "obje sanatı"nın ağırlığı fazladır. Bir bakıma Kavramsal Sanat'ın ilkelerinden, görüntünün öne çıkması lehine bir uzaklaşmadan bahsetmek mümkündür. Görüntünün tekrar öne çıkması bir diğer anlatımıyla bol obje kullanımından kaçınılmamasıyla ilgili durum, estetiği tekrar gündeme getirir (Özayten, 2013).

Çağdaş sanatçılar, kendilerini «kavramsal sanatçılar» olarak adlandırabilir veya tanımlayamayabilirken kavramsal sanat hareketinin pek çok endişesini ele almışlardır. Metalaşma karşıtı, sosyal veya politik eleştiri gibi fikirler özellikle enstalasyon sanatı, performans sanatı veya dijital sanatla çalışan sanatçılar arasında çağdaş sanatın bir parçası olmaya devam etmektedir.

2. YÖNTEM

Çalışmada, sanat eserlerini incelemekte kullanılan Feldman modeli kullanılmıştır. Konuyla ilgili örnek eser olarak sanatçı Genco Gülan'ın "2.2" isimli QR Kod şiiri seçilmiş, eser Feldman'ın modeline göre betimleme, çözümleme, yorumlama ve yargı başlıklarıyla ele alınmıştır.

3. BULGULAR VE YORUM

Bu bölümde kavramsal sanatçı Genco Gülan'ın bir yeni medya eseri olan 22.2 QR Kod şiiri incelenmektedir.

3.1. Yeni Medyada Kavramsal Sanat Uygulaması: 22.2 QR Kod Şiir

Genco Gülan, Türkiye'de "çağdaş kavramsal sanat" alanında önde gelen isimlerden biridir. Kendisini "kavramsal sanatçı" olarak tanımlayan Gülan, yeni medyayı, kavramsal işleri için sıklıkla kullanmaktadır.

Şekil 1. "22.2 QR Code Poem"

Gülan'ın işlerinden biri olan "22.2", 2010 yılında yazılan bir QR Kod şiiridir. Şiir, farklı dillerden alınan 2 harfli kelimelerden oluşmaktadır ve QR Kod görünümünde olan şiirin yazılı halini bulup okuyabilmek için akıllı cihaz kamerasıyla QR Kod'un taratılması gerekmektedir. QR Kod tarandığında, arama motorunda bir kelime dizisinin arama sonucu ile karşılaşılmaktadır.

Gülan bu şiirle ilgili şu açıklamalarda bulunmuştur (The Knowledge Series 3: Archive, [01.01.2021]):

"Benim için sanat bir bilgi üretim şeklidir. Sanat saklanabiliyor ise - ki ben tüm disiplinleri ayrı birer kayıt yöntemi olarak görüyorum - bilgi de sanatın içinde saklanabilir. QR Kod şiirim "22.2" bence buna güzel bir örnek oluşturmakta. Parçaya çıplak gözle bakıldığında siyah-beyaz, soyut mozaik bir pano. "22.2"ye özel bir program yüklenmiş akıllı mobil bir cihaz ile baktığınızda ise içine kaydedilmiş şiiri bulabiliyorsunuz. Metin tüm dünya dillerindeki 2 harfli kelimelerden oluşturulmuş bir şiir."

Betimleme: "22.2" gerek somut bir pano hali gerekse dijital formu ile bir QR Kod şiiridir. Eser, siyah ve beyaz kare formların mozaik örüntüsü şeklinde bir görselliğe sahiptir.

Çözümleme: QR Kod akıllı bir cihaz yardımıyla tarandığında arama motorunda aşağıdaki keli-

melerin sorgulanma sonuçlarıyla karşılaşılacaktır:

“22 ah al am an ay by by de di eh el en ex genco go ha he if in is it ki Ku la li ma mi na no nu of oh om on or os ox pe pi po Ra ri Ro so ta ti to uh us ve we ya yo!”

Yorumlama: Kavramsal bir eser olan “22.2”, izleyicinin ilk bakışta anlamlandıramayacağı, kavramsal sanatın özelliği olan düşündürmeyi hedefleyen, aşikar olmayan katmanlardan oluşmaktadır. İlk katman yahut “arayüz”, eserin QR kod formudur. Bu form doğal olarak anlatılmak isteneni, bu kavramsal eserin mesajını açığa çıkarmamaktadır. Anlamı keşfedebilmek için bu katmanı aşmak gerekmektedir. Bu katman aşıldıktan sonra eserin lafzi yönü bir arama sonucu olarak kelimelerle aşikâr olmaktadır. Fakat bu kelimeler de anlamı yakalamak adına yeterli değildir. Bu katmanda artık “şiir” okunabiliyor fakat hâlâ anlaşılıyordu. Bunu anlayabilmek için sanatçının demeçleriyle açığa çıkan birtakım ipuçlarına yahut tahminleri besleyecek bir bilgi birikimine ihtiyaç duyulmaktadır. İhtiyaç duyulan bilgi okunabilen fakat anlaşılmayan kelimelerin hangi dilde (veya kurguda) olduğu ve ne anlama geldiğidir (mevzunun farklı diller ile çözümlenebileceği ipucunu hâlihazırda sanatçının kendisi vermektedir). Belki de mana, bu kelimelerin sözcük anlamının açığa çıkmasında değil, bu sözcüklerin yanyana getirilmesindeki amaçta, kurgunun kendisinde olabilir. Farklı dillerden kelimelerin bir araya gelmesi, getirilmesi düz mantıkla ilerlenmeyen bir bakış açısıyla, eleştirel bir çerçevede “farklı kültürlerin, ayrışan insanlığın yanyana gelmesi” anlamını da taşıma ihtimaline haizdir (zira kavramsal sanatçıların toplumsal eleştirilere eserlerinde yer vermesi olağan bir durumdur). Yahut bu yorumların hiçbiri “asıl mana” olmayıp asıl olan izleyicinin doğrudan “düşünme” eylemine teşvik edilmesidir. Belki de asıl mana diye bir şey yoktur; asıl olan düşündürmektir zira bu yorum, kavramsal sanatın doğasına aykırılık da teşkil etmemektedir.

Yargı: “22.2”, izleyiciyi düşünmeye iten kavramsal bir eserdir. Eserin katmanları, “fikir sanatı” kavramının pekiştiricisi olarak varlık bulmaktadır. Eser, ön görseelliği bakımından basit bir for-

ma sahip olması ve “pahalı” bir plastik değer taşınamaması ile “her şeyin sanat eseri objesi olarak kullanılabilir olduğu” görüşünü doğrulamaktadır (fakat buluntu olmayan, bir işçilik gerektiren nesne-pano, post-kavramsal sanat eserleri özelliği de taşımaktadır). Şiir iddiasıyla ortaya çıkan eserin “şiir olabilmesi için gerekli olan söylemsel yönü”, QR Koda gizlenmiş ve açığa çıkmayı beklemektedir. Eser, yeni medyayı kullanarak sanatın içinde saklanma, fikri kayıt altına alma özelliklerini taşımaktadır.

4. SONUÇ

Teknolojik gelişmelerle birlikte günümüzde sanat artık malzemeden soyutlanmıştır. Kavramsal sanat da benzer bir şekilde sanatın maddesizleştirilmesini savunur. Fikrin nesneden önemli görülmesi, sanat eserinin görsel değil düşünce önceliğinin olduğunu gösterir. Bu da “sanatçı”nın kim olduğu konusunda yeni sorular doğururken sanatın herhangi bir kesimin veya herhangi bir tekniğe hâkim kişinin tekelinde olmadığını ortaya koyar; beraberinde kavramsal sanat eserleri üretilirken ticari bir kaygı da güdülmez.

Sanat izleyicisi, alıştığı üzere sanat eserinin duygu dünyasına hitap etmesini bekler fakat kavramsal sanat eserleri bunun aksine duygulara değil akla seslenir. Ortaya koyulan eserin estetik kaygılardan ziyade düşünsel kaygıları vardır. Fakat düşünce, tek başına, çoğu zaman salt metin hâliyle bir sanat eseri değildir. Sanat izleyicisine sunulacak olan kavramların görselleştirilmesinde bir forma ihtiyaç duyar.

Tanımlaması bugün dahi zor kabul edilen yeni medya sanatı, formun ötesinde, fikri aktarmada bir araç olarak öncülü olan kavramsal sanata yeni ve farklı bir ortam sağlamıştır. Yeni medya sanatının, öncülü olan sanat akımlarıyla kuramsal manada köklü bağlantıları vardır.

KAYNAKÇA

AKTEN, E. Z. (2008). *Gelişen Teknolojilerin Dijital Sanat Alanında Oluşturduğu Yeni Temalar ve Mimariğe Katkıları*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi

ATMACA, A. E. (2011). Modern Sanat ve Bilgisayar Destekli Sanat Çalışmaları (Dijital Art). *Electronic Journal of Social Sciences*, 10(37).

BAĞATIR, R. D. (2011). Nesnenin Ötesi: Kavramsal Sanatın Dayanak Noktaları. *Gazi Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat ve Tasarım Dergisi*, Sayı: 7

Becer, E. (2015). *İletişim ve Grafik Tasarım*. Dost yayınevi, Ankara.

CONCEPTUAL ART. Tate. Erişim adresi: <https://www.tate.org.uk/art/art-terms/c/conceptual-art> Erişim Tarihi: 01.01.2021

DÜNDAR, F. N. (2013). Dijital Sanatın Gerçekliğinin İrdelenmesi, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 5(2).

ERSEN, L. (2010). *Türkiye’de 1990 Sonrası Güncel Sanat ve Kültürel Kimlik Kavramı*. Sanat ve Tasarım Dergisi, 1(6).

GENCO GULAN OFFICIAL Web Site. Genco Gulan. Erişim adresi: <https://gencogulan.com/> Erişim Tarihi: 01.01.2021

GIDERER, H. E. (1995). *Kavramsal Sanat*. Anadolu Sanat, (3), 51-64.

GÜMÜŞER, T. (2013). 2000-2012 Yılları Arasında Kavramsal Sanatın Türkiye’de Eğitimleri. *Uluslararası Hakemli Beşeri ve Akademik Bilimler Dergisi*. Cilt: 2 Sayı: 5

KOZLU, D. (2011). Türkiye’nin 1990 Ve 2000’li Yıllardaki Çağdaş Sanat Ortamına Genel Bir Bakış. *Journal of Turkish Art Research (JTAR)/Türk Sanatları Arastirmaları Dergisi (TSAD)*, 1(2).

KUTUP, N. (2010). *İnternet ve Sanat, Yeni Medya ve net. art*. Akademik Bilişim, 10, 9

LEWITT, S. (1967). Paragraphs on Conceptual Art, *Artforum* Vol.5, no. 10, Summer, pp. 79-83

BALDINI, M. (2000). *İletişim Tarihi*. Gül Batuş (Çev.). Avcıol Basım Yayın.

ÖZAYTEN, N. (1992). *Batı’da Obje Sanatı/Kavramsal Sanat/Post-Kavramsal Sanat ve Türkiye’de 1965-1992 Yılları Arasındaki Benzer Eğilimler*. Doktora Tezi. İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü.

ÖZAYTEN, N. (2013). *Mütevazı Bir Miras*. İstanbul: SALT.

PAUL, C. (2008). *Digital Art*. Thames and Hudson: London.

POST-CONCEPTUAL art. Wikipedia. Erişim adresi: https://en.wikipedia.org/wiki/Post-conceptual_art Erişim Tarihi: 01.01.2021

SAĞLAMTIMUR, Z. (2010) *Dijital Sanat*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt/Vol.: 10 - Sayı/No: 3

ŞENEL, E. (2009). 1970’ten 1990’a Kadar Türkiye’de Kavramsal Sanat. *Selçuk Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi*.

The Knowledge Series 3: Archive. Academia. Erişim adresi: https://www.academia.edu/1614782/The_Knowledge_Series_3_Archive Erişim Tarihi: 01.01.2021

TÜRMENOĞLU, H. (2014), Teknoloji İle Sanat İlişkisi ve Bir Dijital Sanat Örneği Olarak Instagram, *Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(4), ss. 87-100.

WIGAN, M. (2012). *Görsel İllüstrasyon Sözlüğü*. Mehmet Emir Uslu (Çev.). İstanbul: Literatür.

WINEGARD, E. (2019). Dijital Medya Teknolojilerinin Sanatın ve Tasarımın Yaygınlaşmasındaki Yeri ve Önemi. *Yüksek Lisans Tezi. İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü*.

YENICE, M. N. (2019). *Sanatta, yeni medya kullanımının kökenine dair bir araştırma ve bir uygulama denemesi*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü